

5. Воронкова А.Э., Осыка А.П. Менеджмент в производственной сфере . – Луганск: Издательство ВУГУ, 1996. – 160 с.
6. Гаврилова И.А. Организационные системы и процедуры как основа системы управления производством. – М.: Мысль, 1974. – 320 с.
7. Гвишиани Д.М. Организация и управление. – Изд. 3-е, перераб. – М.: Изд-во МГУТУ им. Н.Э. Баумана, 1998. – 332 с.
8. Плескач В.Л. Інформаційні технології та системи. – К.: «Книга», 2005. – 520 с.
9. Фатхутдинов А.А. Стратегический менеджмент. – М.: Экономик, 1997. – 346 с.

Надійшла 09.01.2009 р.

УДК 331.102

В. В. САНДУГЕЙ

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Проаналізовано особливості сучасних тенденцій трудової міграції як необхідні умови пошуку шляхів оптимізації цього процесу в Україні.

There have been analyzed the features of the modern trends of the labor migration as the needful conditions for the search of the optimization ways of this process in Ukraine.

Вступ. Одним із проявів глобалізаційних процесів в Україні є міжнародна міграція робочої сили. Дедалі більшого поширення і значення набуває переміщення людських ресурсів, зумовлене соціально-економічними, військовими, етнічними, релігійними та зовнішньоекономічними чинниками.

Постановка проблеми. Розвиток міграційного процесу, зміна напрямів і характеру міграції є наслідком суспільно-політичних та економічних процесів в Україні. Вивчення сучасних тенденцій трудової міграції є необхідною умовою пошуку шляхів оптимізації цього процесу в Україні.

Становлення України як незалежної держави з власними кордонами та вільним обміном трудовими ресурсами вимагає принципово нового розуміння зовнішньої трудової міграції, яка стає потужним чинником інтеграції країни до світового ринку праці. Розпочавшись як ейфорична реакція на політичні зміни в Україні, трудова міграція згодом набуває чітко вираженого економічного підґрунтя. Економічна ситуація в Україні не дає підстав сподіватись на розширення можливостей працевлаштування на вітчизняному ринку праці.

Вагомий внесок у розробку теорії і практики міжнародної трудової міграції, нормативно-правових аспектів регулювання міграції зробили такі вітчизняні вчені: О.Білорус, В.Геєць, А.Кравченко, Е.Лібанова, О.Малиновська, А.Мокій, І.Петрова, Т.Петрова, О.Позняк, В.Рокоча, А.Румянцев, А.Філіпенко. Активно працюють над дослідженнями аналогічних теоретичних і практичних проблем міжнародної міграції робочої сили такі російські вчені, як Н. Вишневська С. Глінкіна, А. Кіреєв, Н. Кулікова, Л. Максаков, К. Семьонов, І. Сініцина та ін. У зарубіжній економічній науці у працях Л. Брю, К. Макконелла, Дж. Борхаса, Я. Мінсера, А. Роя, Б. Чісвіка висвітлені механізми регулювання міграційних потоків.

Виклад основного матеріалу. Структурна перебудова економіки, масове банкрутство підприємств, значне падіння обсягів національного виробництва в перше десятиліття незалежності; нераціональна структура галузевої та регіональної зайнятості; істотне якісне та кількісне перевищення пропозиції робочої сили над попитом; постійне збільшення чисельності та терміну тривалості зареєстрованого безробіття, його виражене жіноче та молодіжне обличчя; великі обсяги прихованого безробіття, яке може вважатись резервом поповнення офіційного; зuboжіння значної частини населення України; постійна депопуляція та старіння населення, спричиняє скорочення чисельності трудового потенціалу України призвели до того, що громадяни, які не змогли реалізувати власний трудовий потенціал на теренах нашої країни, все частіше пропонують свою робочу силу на ринках праці інших країн, стаючи учасниками зовнішніх трудових міграцій. Формування економіки відкритого типу в Україні, відміна монополії держави на проведення зовнішньоекономічної діяльності, поглиблення глобалізаційних процесів актуалізують дослідження процесів міграції у нашій країні.

Головними чинниками масової еміграції українського населення можна вважати наступні: велика різниця в умовах життя і рівнях заробітної плати в Україні і країнах Заходу; відсутність перспектив професійного зростання для багатьох здібних людей; економічна нестабільність в країні й невизначеність шляхів виходу з неї; відсутність екологічної та соціальної безпеки громадян [1, с. 21].

На жаль, не вдається уникнути не тільки виїзду простої робочої сили, а й «відпливу умів», причому в багатьох випадках безповоротного. Економічні й професійні мотиви «відпливу умів» полягають у незадоволенні спеціалістів не тільки матеріальним становищем, а й своїм статусом у суспільстві, низьким соціальним престижем, неможливістю повністю реалізувати творчі здібності. Очевидно, що і в найближчій

перспективі Україну чекає доля країни-постачальника робочої сили на європейський і світовий ринки праці.

Згідно інформації офіційних джерел, на початок 2007 року за кордоном працювало 2-2,5 млн наших співвітчизників, проте, за даними Організації економічного співробітництва і розвитку приблизно 11-12% українців (близько 4,8 млн чол.) працюють за кордоном [2, с. 10]. Звичайно, постає питання про ймовірність таких масштабів міграції з України, проте, рівень цього показника стає очевидним у порівнянні з іншими країнами, особливо СНД. Наприклад, у Грузії частка трудових мігрантів сягає 36% населення самої країни, в Молдові – 27%. У північних країнах Латинської Америки завдяки територіальній близькості до США та Канади теж великі масштаби еміграції: у Сальвадорі – до 30% населення, на Гаїті – 24, в Еквадорі – 16%. Враховуючи такі міжнародні масштаби, трудову міграцію українців можна назвати поміжною [3, с. 8].

Головними країнами-реципієнтами української робочої сили є Російська Федерація (2 млн чол.), Польща (1 млн чол.), Італія (0,5 млн чол.), Греція (0,35 млн чол.), Португалія (0,2 млн чол.), на Чехію, Іспанію, Німеччину та США припадає бл. 130 тис. чол. та ін. [2, с. 10].

Слід зазначити, що трудова міграція поступово займає все вагомніше місце у системі пріоритетів українських громадян та стає для багатьох із них основним видом заняття, а не доповненням до постійної роботи. За всієї різноманітності дій і вчинків вітчизняних громадян у сфері трудових міграцій за межі України виділяються найпоширеніші моделі їхнього здійснення: від нетривалих разових декілька разів на рік поїздок до довгострокових. Крім того, сільське населення надає перевагу тривалим трудовим поїздам, тоді як міське, – так званим “човниковим”. Виділяють два великі потоки трудових мігрантів: до Росії (біля 2 млн чол., в основному з Східної України) та Польщі (близько 1 млн чол, як правило, із західних регіонів). Трудова міграція населення південних регіонів України є більш різноманітно спрямованою. Серед українських мігрантів «східного спрямування» переважають чоловіки, які за кордоном зайняті в основному на будівництві, а серед мігрантів «західного спрямування» яскравого дисбалансу за статеву ознакою немає: звідти виїжджають і жінки до Східної Європи, Італії, Іспанії, Португалії – як на важку фізичну роботу на місцевих заводах, так і приватну роботу по господарству: прибиральницею, доглядальницею, працівницями на земельних ділянках тощо.

Для центральних областей України характерна внутрішня міграція, як правило, до Києва і передмістя. Як прогнозують українські експерти, в майбутньому Київ і Київська область буде все більше «притягувати» трудових мігрантів. Адже, згідно оцінок Держкомстату, середня заробітна плата в столиці України вже перевищує 400 дол., в той час, як середня заробітна плата трудового мігранта в Російській федерації складає лише близько 370 дол. Важливим є той факт, що близько 70% українських мігрантів працюють в країнах не найбільш економічно розвинутих і не за найвищу заробітну плату. Цікавим є те, що українці емігрують до Польщі працювати в середньому за 430 дол. за місяць, а поляки їдуть працювати до Німеччини і при цьому отримують більше тисячі доларів.

Аналіз досліджень та опитувань українських мігрантів Міжнародною організацією з міграції стосовно місячного доходу показав істотні коливання цього показника між країнами (рис. 1) [3, с. 8].

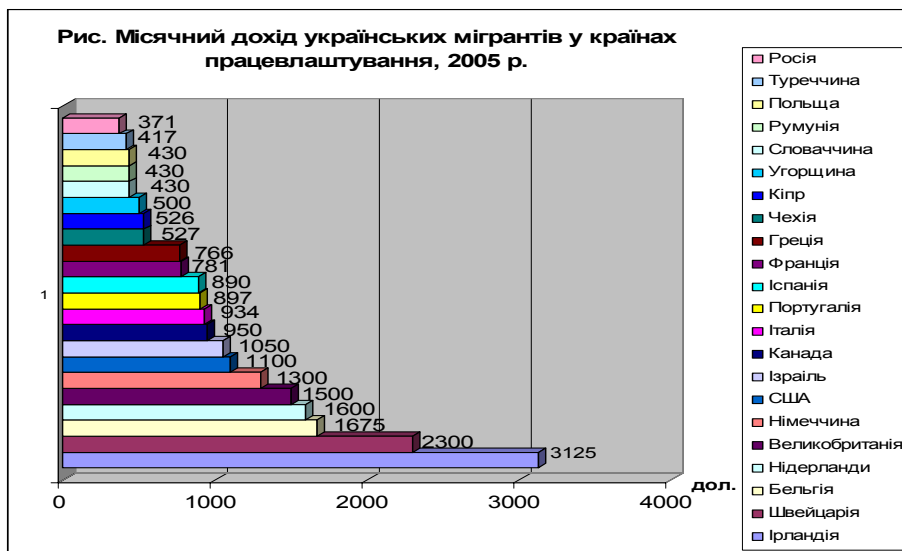

Рис. 1. Опитування українських мігрантів Міжнародною організацією з міграції стосовно місячного доходу

Найбільший дохід мігранти отримують у країнах Європейського Союзу. Особливо слід виділити Ірландію (3125 дол. на місяць), Швейцарію (2300), країни Бенілюксу (1600-1675), Німеччину (1300) та Італію (934). Значно меншим є дохід українців, котрі працюють у країнах Східної Європи: Чехія – 527 дол. на місяць, Румунія і Словаччина – 430, Росія – 371.

Зауважимо, що різниці в оплаті праці працівників, що виконують однакову роботу в різних країнах відрізняється, що пояснюється різним рівнем життя країни, що імпортує робочу силу, діяльністю профспілок, наявністю посередників на ринку праці приймаючої країни.

Аналіз сучасних тенденцій перебігу трудових міграцій населення України показує, що вони не є оптимальними. Насамперед тому, що наші мігранти в основному займаються за кордоном роботами, які мало сприяють підвищенню їхньої кваліфікації, набуттю нових навичок, потрібних для майбутньої продуктивної діяльності в Україні. Крім того, зазначимо, що громадяни нашої країни є зовсім незахищеними від свавілля роботодавців і посередників при працевлаштуванні. Важливим є те, що між працівником і роботодавцем стоїть не один, а кілька посередників, кожен з яких привласнює певну частку доходу працівника. Якщо, скажімо, першому посереднику роботодавець платить за працівника 6 доларів за годину, то реальна погодинна оплата цього працівника навряд чи сягатиме 4 доларів за годину. Наприклад в Чехії посередник з працевлаштування мігранта отримує від 30 до 50 відсотків його заробітку, працює такий мігрант по 12-15 годин на добу при заробітній платі 700 євро [4, с. 18]. На цій підставі можна стверджувати про експлуатацію іноземної робочої сили на світовому ринку праці.

На нашу думку, суттєвим наслідком міграції робочої сили є посилення конкуренції на ринку праці, що призводить до зниження ставок заробітної плати. З іншого боку, необхідно наголосити на тому, що міждержавні трудові міграції – важливий чинник надходження в країну нових технологій, перебудови професійної та кваліфікаційної структури зайнятості, швидкого й ефективного пристосування до умов світового ринку, країна матиме змогу одержувати значну частину заробітної плати емігрантів, яку вони переказуватимуть на батьківщину, що поповнить валютний фонд країни. Так, за оцінкою фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, мігранти заробляють 4,7-7,5 млрд дол. на рік. При цьому дослідники додають, що немає інформації, скільки власного доходу мігранти залишають, а скільки надсилають на батьківщину. За їхніми припущеннями, в Україну надходить близько половини цих коштів, тобто 2,5-3,5 млрд дол. [3, с. 8]. За даними Національного банку України, в 2006 році в Україну через банківський сектор поступило біля 2 млрд доларів зароблених трудовими мігрантами, ще близько 1 млрд через спеціалізовані системи грошових переказів. В той же час, як вважає помічник голови НБУ Андрій Гайдуцький, реальний дохід трудових мігрантів і розмір його надходження в Україну сягає 21,3 млрд дол. або четверта частина ВВП України. Таким чином, однозначних оцінок щодо можливих надходжень міграційного капіталу в Україну немає, навпаки, є вражаючі відмінності. Такі великі розходження в оцінках обсягів надходження міграційного капіталу зумовлені відсутністю державної політики в цій сфері, непрозорістю схем переказу коштів, а також обмеженнями валютного законодавства України, що забороняє громадянам відкривати рахунки за кордоном. Як наслідок, абсолютна більшість коштів надсилається трудовими мігрантами через неофіційні (незарєєстровані) канали, через знайомих, водіїв міжнародних маршрутів, неофіційні системи грошових переказів або доставляється особисто. Ці суми жодним чином не відображаються в офіційній статистиці, існують цілі мережі передачі грошей з-за кордону (іноді відверто кримінальні) [2, с. 10].

Згідно даних Державного комітету статистики за 2008 рік з України емігрувало 22402 чол., в той час, як на територію України прибуло 37281 чол., таким чином, сальдо зовнішньої міграції було позитивним і налічувало 14879 чол., що на 12 % менше в порівнянні з 2007 роком [5].

Зазначимо, що у трудових міграціях беруть участь переважно люди молодого і середнього віку з високим рівнем освіти і професійної підготовки. Проте, трудова міграція сприятливо впливає на розвиток можливостей зайнятості для економічно активного населення країни за рахунок виїзду частини економічно активного населення, в результаті переходу до розряду економічно пасивного населення частини осіб, які нагромадили необхідні для життєдіяльності кошти шляхом трудових міграцій та можливістю відкриття власної справи і, таким чином, створення ними нових робочих місць.

Цілком очевидним є й те, що масовий відплив продуктивної робочої сили, особливо вчених і спеціалістів, завдасть Україні значних економічних, інтелектуальних та моральних збитків. Виїзд кваліфікованих кадрів, молодих спеціалістів негативно вплине на професійну структуру працездатного населення, погіршить його статеві-віковий склад.

Отже, на фоні змін на ринку праці спостерігаються особливо небезпечні тенденції, пов'язані з втратою кадрів робочої сили, яка забезпечує майбутній економічний розвиток України. В першу чергу, це стосується фундаментальних наук, звідки відбувається основний відтік висококваліфікованих фахівців. Країну залишають молоді, перспективні вчені, які в майбутньому мали скласти науковий потенціал держави. В усьому світі збитки від інтелектуальної еміграції вважаються найбільш серйозними як в якісному, так і в кількісному відношенні. Інтелектуальний капітал є найціннішим здобутком будь-якого суспільства, справжня ціна втрати якого стає відчутною лише через певний час. Цим мабуть і пояснюється досить спокійне поки що ставлення в Україні до масової інтелектуальної міграції. Суспільство не визнає повною мірою тієї втрати, яка може статись в наслідок постійного «відпливу умів» за кордон.

Сучасний стан зовнішніх міграційних процесів в Україні свідчить про те, що Україна через своє географічне розташування стала однією з основних транзитних країн на шляху міграції до країн Європейського Союзу. Водночас внаслідок складної економічної ситуації Україна сама перетворилася на одну з найбільших країн – донорів мігрантів до ЄС. Лише незначна частина трудових мігрантів легально працюють в країнах-реципієнтах. Більшість з них займається незареєстрованою діяльністю, тобто стає нелегальними трудовими мігрантами. Окрема частина українських мігрантів є жертвами злочинних угруповань, що займаються торгівлею людьми, і зайнята протиправною діяльністю не з власної волі.

Експерти визначають такі канали трудової міграції українських громадян:

- 1) самостійний пошук місця роботи, передусім в країнах, з якими Україна не має візового режиму;
- 2) використання туристичних агенцій, через які громадяни України легально, як туристи потрапляють до країн, з якими Україна має візовий режим, і нелегально залишившись, займаються на її території трудовою діяльністю;
- 3) запрошення українських фахівців безпосередньо іноземною Стороною;
- 4) використання послуг суб'єктів господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном.

Щорічно агенціями з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, ліцензування яких здійснює Мінпраці України, надаються такі послуги лише незначній чисельності громадян України – трудових мігрантів, а саме 1-2 % від загальної чисельності трудових мігрантів, які працюють за кордоном.

На збільшення трудової еміграції громадян України у найближчій перспективі суттєво впливатиме активна імміграційна політика країн-сусідів, що проводиться ними з метою покращання демографічної ситуації та ліквідації дефіциту у трудових ресурсах шляхом лібералізації національного законодавства у сфері громадянства. Такі заходи спостерігаються, насамперед, у Республіці Румунія, Угорській Республіці, Російській Федерації, Польщі.

Відтік робочої сили з України за кордон ставить наш уряд перед вибором: підвищити заробітну плату як мінімум до рівня Польщі і Росії (з метою зменшення відтоку української робочої сили до цих країн), чи брати на роботу невибагливих мігрантів із бідніших країн. Ситуація в Україні складається на користь другого варіанту, що означає приплив у нашу країну не однієї тисячі заробітчан з відносно бідніших країн.

Як зазначає начальник відділу зовнішньої трудової міграції та міжнародного співробітництва Державного центру зайнятості Марина Єгорова, з кожним роком все більше іноземців приїжджають в Україну на заробітки, у 2006 році було видано 9060 дозволів на працевлаштування імігрантам, а вже за 6 місяців 2007 року – 7408. За словами Марини Єгорової, найбільше дозволів за 2006-2007 рр. отримали імігранти з Росії та Узбекистану. Росіяни, як правило претендують на посади менеджерів чи керівників, а узбеки прямують на південь України і займаються вирощуванням баштанових культур. Останнім часом запрошують на роботу будівельників із Туреччини, оскільки наші співвітчизники не підготовлені для будівництва об'єктів за турецькою технологією, яку, як правило, застосовують українсько-турецькі будівельні компанії. З різних країн запрошуються в Україну шеф-повари в ресторани в національно кухнею зарубіжних країн. Найближчим часом слід очікувати приплив мігрантів з Болгарії та Румунії, оскільки в кінці 2007 року був введений безвізовий режим для в'їзду в Україну громадян цих країн.

Україна є країною транзиту нелегальних мігрантів, насамперед транскордонних маршрутів нелегальної міграції, що ведуть з усього світу до країн ЄС, визначених експертами Центру збору та обміну інформацією з перетинання кордонів і міграції ЄС (СІКЕРІ). Маршрут пролягає через Росію, Україну, Польщу, Словаччину до країн Західної Європи.

Україна є і далі буде залишатися привабливою для імміграції іноземців, з одного боку як держава їх тимчасового перебування на шляху прямування до країн Європейського Союзу (транзитна імміграція), а з іншого боку – як країна призначення в їх переміщеннях, кінцевою метою яких є осідання і натуралізація. Ці процеси відбуваються як у легальному (законному), так і у нелегальному (незаконному) форматі.

Зокрема на каналах легального в'їзду зберігається стійка тенденція до збільшення міграційних потоків через державний кордон України. Протягом останніх п'яти років (2002-2006 рр.) на територію України в'їхало майже 89 млн іноземців. Лише у 2006 році державний кордон України у пунктах пропуску перетнули 42,5 млн іноземців, у тому числі на в'їзд в Україну – 21,7 млн осіб.

За останні роки кількість незаконних мігрантів, які прямують через територію України, збільшується. Зокрема, упродовж 1991 – 2006 років лише прикордонним відомством України виявлено майже 152 тис. осіб незаконних мігрантів (рис. 2).

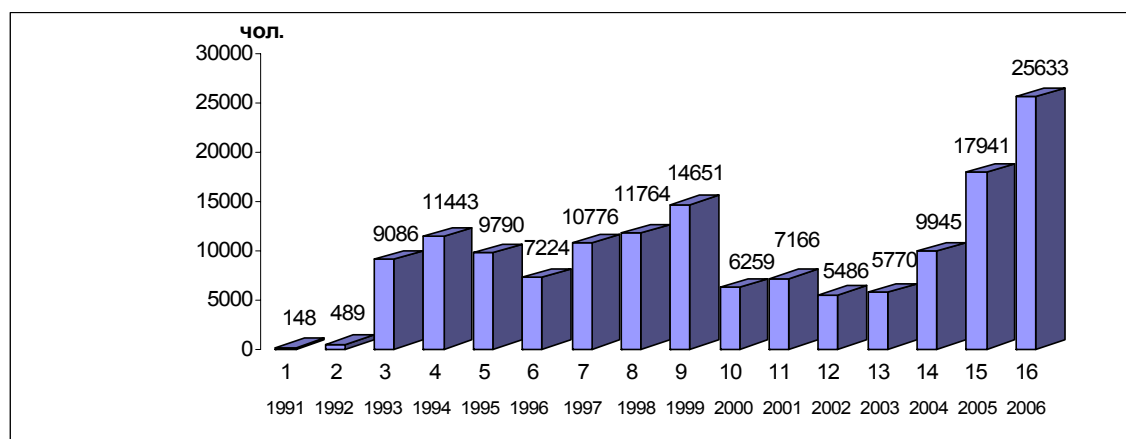

Рис. 2. Динаміка виявлення незаконних мігрантів

У 1991-2003 роках основну частку виявлених «нелегалів» склали громадяни країн міграційного ризику, проте, починаючи з 2004 року відбулися суттєві зміни у їх категоріях – значно збільшилась частка громадян держав-учасниць СНД. Спроби іноземців незаконно прибути до України, які через пункти пропуску через державний кордон, так і поза ними, мають стійку тенденцію до збільшення.

Незаконна міграція є різновидом транснаціональної організованої злочинності. За оцінками Міжнародної організації міграції майже половина людей, які нелегально потрапляють на територію інших країн, ввозять посередники, або вони стають об'єктами торгівлі людьми.

У зв'язку з фінансово-економічною кризою, що торкнулась в різній мірі всі країни світу, на вітчизняному ринку праці слід очікувати нових тенденцій, які пов'язані зі зменшенням кількості робочих місць та поверненням на батьківщину українських мігрантів, що неминуче призведе до зростання рівня безробіття та соціально-економічної напруженості. З початку 2009 року чисельність безробітних, які звертаються до служби зайнятості щодня зростає на 12 тис. осіб, а кількість робочих місць щодня скорочується на 2 тис. одиниць. Цілком ймовірний також і вплив з України іноземної робочої сили.

Розвиток інтеграційних процесів призводить до необхідності втручання держави з метою пом'якшення їх негативних ефектів. Так, на сучасному етапі проблема вдосконалення міграційної політики є надзвичайно гострою для України. При цьому в умовах низького рівня заробітної плати в державному секторі економіки та поширення безробіття саме підтримка зовнішніх трудових міграцій економічно активного населення, оптимізація їхніх потоків, підвищення рівня захищеності українських працівників за кордоном, сприятиме, до певної міри, вирішенню проблеми безробіття. У зв'язку з цим, необхідне спрощення процедури тимчасового виїзду наших громадян на роботу та одночасне посилення контролю за діяльністю організацій-вербувальників вітчизняної робочої сили. Важливим напрямком державної політики у сфері регулювання трудових міграцій є розповсюдження інформації щодо існуючої системи міждержавних угод про працевлаштування, законодавства України та країн-реципієнтів у сфері трудової міграції та регулювання ринку праці загалом, а також можливості отримання допомоги з боку українських дипломатичних установ під час перебування за кордоном. Ліцензування і контроль за діяльністю фірм-вербувальників, а також підвищення інформаційної обізнаності української молоді щодо умов праці й перебування в країнах-реципієнтах, значною мірою запобігатимуть загрози нашим громадянам опинитися у безправному становищі за кордоном. Однак, на нашу думку, певною гарантією має стати система міждержавних договорів про взаємне працевлаштування громадян та їхній соціальний захист. Міждержавні угоди вже укладені з більшістю колишніх республік СРСР (в тому числі підписано багатосторонню угоду в рамках СНД), Польщею, Чехією, Словаччиною, В'єтнамом. Але терміново слід врегулювати міграційні відносини з Німеччиною, Грецією, Ізраїлем, Італією, Іспанією, Португалією, США, Угорщиною. Крім того, необхідно намагатися розширити квоти для працевлаштування українців у тих країнах, з якими договори вже укладено.

Отже, міграція робочої сили України – це об'єктивний процес, зумовлений внутрішніми факторами і поглибленням глобалізації, яка охопила весь світ. Актуальність даної проблеми потребує негайного її вирішення з метою упередження негативних наслідків міграції робочої сили в умовах посилення глобалізаційних процесів.

Література

1. Петрова І.Л. Регулювання зайнятості у світлі глобалізаційної перспективи / І.Л. Петрова // Економіка та держава. – 2005. – №2. – С. 19 – 21.
2. Мишутин С. Кошелек позвал в дорогу / С. Мишутин // Аргументы и факты в Украине. – 2007. – №23. – С. 10.
3. Гайдуцький А. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність / А. Гайдуцький // Дзеркало тижня. – 21.04.2007. – № 15. – С. 8.
4. Романцов М. Наши в Чехии. Где украинцам жить хорошо / М. Романцов // Сегодня. – 13.12.2007. – С. 18.
5. <http://www.ukrstat.gov.ua>

Надійшла 11.01.2009 р.